

الگوی انسان کامل

باب یکم در روان شناختی

ابوالقاسم بشیری

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
قدس سره

۱۳۹۶

سرشناسه : بشیری، ابوالقاسم، ۱۳۴۰ -

عنوان و نام پدیدآور : الگوی انسان کامل با رویکردی روانشناختی / مؤلف ابوالقاسم بشیری.

مشخصات نشر : قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری : ۳۴۴ص: مصور، جدول، نمودار

فروست : انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۸۹: ۱، شناسی: ۲۸.

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۱-۵۹۷-۴

وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.

موضوع : انسان (عرفان).

موضوع : روان‌شناسی اسلامی.

شماره افزوده : انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

رده‌بندی کنگره : ۷ الف ۵ ب / ۲ / ۲۸۷ BP

رده‌بندی دیویی : ۸۳/۲۹۷

شماره کتاب شناسی ملی : ۵۹۹۴۵۱۲

۸۱۹

شمارهٔ ردیف

روان‌شناسی-۲۸

شمارهٔ موضوعی

۱۶۰-۱۳۸۹

■ الگوی انسان کامل با رویکردی روان‌شناختی

● مؤلف: ابوالقاسم بشیری

● ناشر: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● چاپ: پاپیروس

● نوبت چاپ: اول

● تاریخ چاپ: تابستان ۱۳۹۶

● قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

● تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۴

● شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۳ فروردین و شهید منیرى جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲

● تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۱-۵۹۷-۴

فهرست مطالب

۹	مقدمه معاونت پژوهش
۱۳	سخن آغازی
۱۷	مقدمه
۱۹	بیان مسئله و اهمیت موضوع
۲۱	تعریف انسان کامل و ابعاد ذات وابسته به آن
۲۵	گستره موضوع
۲۹	روش‌شناسی تحقیق

فصل اول: ماهیت انسان و بررسی مفروضه‌های آن

۳۲	ضرورت شناخت انسان
۳۴	دیدگاه‌های نظری درباره ماهیت انسان
۳۵	طبیعت مشترک
۳۵	ویژگی‌های طبیعت مشترک
۳۶	روش‌های شناخت طبیعت مشترک
۴۰	طبیعت مشترک در متون دینی
۴۵	دیدگاه قرآن
۴۷	قلمرو فطرت در ناحیه گرایش‌ها
۴۸	زوال‌ناپذیری فطرت
۴۹	فطرت و شخصیت
۵۱	مفروضه‌های اساسی
۵۱	۱. دیدگاه روان‌شناسان
۷۰	۲. ماهیت انسان در متون دینی
۸۶	خلاصه فصل

فصل دوم: انسان کامل از منظر اندیشمندان

۸۸	انسان کامل از دیدگاه فلاسفه
۸۹	نظریه افلاطون
۹۱	نظریه ارسطو
۹۴	نظریه اپیکور
۹۹	دیدگاه رواقیون درباره انسان کامل
۱۰۱	انسان کامل در فلسفه‌های سیاسی-اجتماعی معاصر
۱۰۱	مکتب مارکسیسم
۱۰۴	اگزیستانسیالیسم و انسان کامل
۱۰۹	انسان کامل از دیدگاه روان‌شناسان
۱۱۱	انسان کامل از دیدگاه راجرز
۱۱۲	ارزیابی نظریه راجرز
۱۱۳	دیدگاه اریک فروم درباره انسان کامل
۱۱۵	ارزیابی دیدگاه اریک فروم
۱۱۶	انسان کامل از دیدگاه مزلو
۱۲۱	ارزیابی نظریه مزلو
۱۲۸	انسان کامل در منابع اسلامی
۱۳۲	پیامبر ﷺ انسان کامل از نظر سیره‌نویسان
۱۳۹	خلاصه فصل

فصل سوم: تبیین کمال واقعی انسان

۱۴۲	کمال انسان
۱۴۳	بررسی مفهوم کمال
۱۴۴	دیدگاه‌های مختلف درباره کمال انسان
۱۴۴	نظریه اول
۱۴۶	نقد و بررسی نظریه اول
۱۴۷	نظریه دوم
۱۴۹	نقد و بررسی نظریه دوم
۱۴۹	نظریه سوم

نقد و بررسی نظریه سوم.....	۱۵۰
نظریه چهارم.....	۱۵۱
نقد و بررسی نظریه چهارم.....	۱۵۲
دیدگاه اسلام درباره کمال انسان.....	۱۵۲
تحلیلی از ظرفیت‌های وجودی انسان.....	۱۵۳
جایگاه انسان در نظام هستی.....	۱۶۸
کمال نهایی انسان.....	۱۷۴
خلاصه فصل.....	۱۸۴

فصل چهارم: مبانی روان‌شناختی الگوی انسان کامل

بررسی مفهوم شخصیت.....	۱۸۶
تعریف شخصیت.....	۱۸۷
ساخت شخصیت.....	۱۹۰
۱. الگوی ریخت‌شناختی.....	۱۹۰
۲. الگوی ابعادی عاملی.....	۱۹۳
ابعاد شخصیت.....	۱۹۷
رشد شخصیت.....	۲۰۰
ایمان.....	۲۰۳
تعریف ایمان.....	۲۰۴
مؤلفه‌های ایمان.....	۲۰۵
رابطه ایمان و عمل.....	۲۰۶
متعلقات ایمان.....	۲۰۸
مراتب ایمان.....	۲۰۹
مبانی نظری الگوی انسان کامل.....	۲۱۰
خلاصه فصل.....	۲۱۳

فصل پنجم: پیامبر ﷺ؛ مصداق عینی الگوی انسان کامل

شاخصه‌های برتری شخصیت پیامبر اعظم ﷺ.....	۲۱۷
۱. ایمان.....	۲۱۸
۲. عظمت اخلاقی.....	۲۱۹

۲۲۰	۳. قلمرو رسالت.....
۲۲۰	۴. کمال علمی.....
۲۲۳	۵. خاتمیت.....
۲۲۳	۶. قدرت.....
۲۲۴	ویژگی‌های شخصیتی پیامبر ﷺ و طبقه‌بندی آنها.....
۲۲۵	۱. طبقه‌بندی بر اساس ابعاد.....
۲۶۲	۲. طبقه‌بندی بر اساس سطوح شخصیت.....
۲۸۱	مقایسه الگوی طراحی‌شده با الگوی روان‌شناختی.....
۲۸۳	خلاصه فصل.....
خاتمه: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	
۲۹۳	ویژگی‌های انسان کامل از دیدگاه اسلام.....
۲۹۹	منابع.....
۲۹۹	۱. فارسی و عربی.....
۳۱۲	۲. انگلیسی.....
۳۱۵	نمایه‌ها.....

مقدمه و نیت پژوهش

حقیقت اسبیل ترین، جاودانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق جهان را در راه آن نیاخته، و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه ها و ترفندها که برای محو و منیر آن نیاخته اند. چه تلخ واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعت که در صاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل ازین رفتنی و نگونست. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام دار کوشش های خالصانه و پایان ناپذیر حقیقت جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته اند، و در این جهان، نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان برحق و گرامی او علیه السلام، برجسته ترین است.

دانشمندان نام آور شیعه رسالت خطیر و بی نظیر خویش را بهر مگیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سرف آیدیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت گریز دانسته و در این راه دیده ها سوده و جان ها فرسوده اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت افزاری و نرم افزاری در عرصه های گوناگون برای سیطره بر جهان می کوشند، رسالت حقیقت خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به ویژه عالمان دین، بس عظیم تر و سخت دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزه‌ی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه‌ی درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه‌ی علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته‌ی خویش را در صحنه‌ی علمی بین‌المللی باز یابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرز و بوم آن گونه که شایسته‌ی نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان رد پای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از هنجارهای اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این روی، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازماندهی معارف اسلامی، گاه‌ش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه‌ی آموزشی و پژوهشی امام خمینی^۱ در پرتو بنیادات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مد ظله العالی» از آغاز تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشت و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه‌ی نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه‌ی اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در روان‌شناسی اسلامی که با تلاش پژوهشگر ارجمند حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر ابوالقاسم بشیری نگارش یافته است. هدف اصلی

نویسنده بررسی و ارائه شاخصه‌ها و الگوی انسان کامل با محوریت شخصیت پیامبر اکرم علیه السلام می‌باشد. معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجج اسلام والمسلمین آقایان سید محمد غروی، محمدرضا جباری و آقای دکتر علی فتحی آشتیانی که با راهنمایی، مشاوره، مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعالی خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام

www.ketab.ir

سخن آفرین

حمد و سپاس بی کران، آفریدگار بی همتایی را که بنای معظم و پیچیده جهان را به دست توانای خود برافراشت^۱، کاخ پر شکوه هستی را با خلقت انسان بیاراست^۲ و انسان را با مقام خلیفه‌اللهی، بر همه کائنات تری بخشید؛^۳ خدایی که جامع صفات و اسمای حسناست؛^۴ بی همتایی که یادش شرف، شکرش بزرگواری، و طاعتش نجات است.^۵

سلام و صلوات بی پایان بر خاتم رسولان، محمد مصطفی ﷺ، انسان کاملی که مظهر تام و کون جامع اسما و صفات الهی، دریافت کنند کامل‌ترین پیام آسمانی و الگویی تمام‌عیار برای همه جهانیان است. درود بی کران بر ذریه پاک و مظهر ایشان، امامان معصومی که مسئولیت هدایت بشر را به عهده گرفتند و برای انجام مصلحت این امر، همه مخاطرات را به جان خریدند؛ به ویژه آخرین حلقه ولایت، حجت‌بن‌الحسن العسکری، وحی و ارواح العالمین لثراب مقدمه و الفداء.

پیش از هر چیز، باید اعتراف کنم که تحقیق و سخن گفتن درباره انسان کامل، که

۱. بِدِيعِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (بقره، ۱۱۷).

۲. فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (مؤمن، ۱۴).

۳. إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (بقره، ۳۰).

۴. وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ (اعراف، ۱۸۰).

۵. يَا مَنْ ذَكَرَهُ شَرَفٌ لِلذَّاكِرِينَ وَيَا مَنْ شَكَرَهُ فَوْزٌ لِلشَّاكِرِينَ وَيَا مَنْ طَاعَتُهُ نَجَاةٌ لِلْمُطِيعِينَ (صحیفه سجادیه، دعای یازدهم).

تجلی تام اسما و صفات الهی و آئینه تمام‌نمای اوست - کسی که همه مراتب کمال را طی کرده و در نهایت به مقام قاب قوسین و ولایت مطلقه نایل شده - کاری بس دشوار است. نیز درک مقامات و اوصاف و فضایل چنین شخصیتی، آن‌هم از سوی کسی چون نگارنده که در پایین‌ترین درجه ایمان و کمال است و غریق محیط نفسانیات، امری است به‌غایت دشوار؛ چه رسد به ترسیم الگویی برگرفته از صفات و ویژگی‌های شخصیتی او.

این چنین انسان که نامش می‌برم	من ز وصفش تا قیامت قاصر م
یک‌دهم خواهم به پهنای فلک	تا بگویم شرح حال آن ملک
دریابد حال پخته، هیچ خام	پس سخن کوتاه باید والسلام
تا قیامت گر گویند این کلام	صد قیامت بگذرد وین ناتمام ^۱

در هر حال، خدای بزرگوار را شاکرم که بر من منت نهاد و توفیق داد تا برهه‌ای از عمر خویش را صرف پژوهش درباره موضوعی کنم که شاید نتایج آن زمینه‌ساز تحقیقاتی جدید درباره شخصیت پیامبر اعظم ﷺ و فتح باری، رزمینه علوم انسانی، به‌ویژه قلمرو روان‌شناسی شود. آری، پیامبر اکرم ﷺ در مقام مصداق معارف انسان کامل، شخصیتی است که قرآن کریم هدف از بعثتش را «تَرْكِيَةُ نَفُوسٍ» و «تَعْلِيمِ كِتَابٍ وَ حَكْمَتٍ» برمی‌شمرد: يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ. ^۲ آن حضرت زندگی پربرکتش را بر محور توحید و اجتناب از هوا و هوس و دوری از رذایل قرار داد تا آنجا که خطاب وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ﷻ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى ^۳ در شأن او نازل شد. کج‌فهمی و گمراهی مردم برای او بسیار سخت‌تر بود و علاقه شدید و وصف‌ناپذیری به هدایت انسان‌ها داشت: عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ ^۴ پیامبری بود که رأفت و رحمتش، نه تنها شامل مؤمنان می‌شد - بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ - بلکه برکات وجودی

۱. مولوی، مثنوی معنوی، دفتر اول، بیت ۴۰ و دفتر سوم، بیت ۱ و ۳۶.

۲. جمعه (۶۲)، ۲: آل عمران (۳)، ۱۶۴.

۳. نجم (۵۳)، ۳-۴.

۴. توبه (۹)، ۱۲۸.

۵. همان.

و رحمت و اسعاهش، همچون باران بر کوریز دل‌های تفتیده‌ی عالمیان می‌بارید: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ^۱ او شخصیت سترگ و والامقامی است که خداوند، عظمت اخلاقی‌اش را ستود و اخلاق نیکویش را شایسته دریافت کریمه و اِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ^۲ دانست. خدای سبحان به پاس این همه شایستگی، او را بهترین الگو برای همگان برشمرد و به عالمیان سفارش کرد که اگر می‌خواهید زندگی سعادتمندانه‌ای داشته باشید و در دنیا و آخرت به فلاح و رستگاری برسید، او را در همه ابعاد مادی و معنوی، الگوی خود قرار دهید: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ^۳

از آنجا که خداوند متعالی، رسول گرامی اسلام ﷺ را الگوی تمام‌عیار و انسان کامل معرفی کرده است، در این نوشتار بر آن شدیم تا «الگوی انسان کامل» را بر اساس ویژگی‌های شخصیتی آن حضرت، تبیین کنیم.

حال که این نوشتار به پایان رسید، بر خود واجب می‌دانم از استاد عالی‌قدر حضرت آیت‌الله مصباح یزدی که با ژرف‌اندیشی حکیمانه، بستر مناسبی برای پژوهش در زمینه علوم انسانی فراهم کردند، و نیز از مشاوران علمی، آقایان حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمحمد غروی، دکتر فتحی آشتیانی، حجت‌الاسلام دکتر جباری، و همچنین معاونت پژوهش انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، و همه کسانی که در به ثمر رساندن این اثر نقش داشتند، صمیمانه تشکر، و از خداوند بزرگ برای آنان به بقیع روزافزون طلب کنم. همچنین از همسر صبور و مهربانم که در همه فراز و نشیب‌های زندگی، به‌ویژه در انجام دادن این پژوهش، همواره یاری‌ام کرد، قدردانی و سپاسگزاری می‌کنم.

ابوالقاسم بشیری

۱. انبیا (۲۱)، ۱۰۷.

۲. قلم (۶۸)، ۴.

۳. احزاب (۳۳)، ۲۱.